

PENTRU O ORTOGRAFIE ELIBERATĂ DE DOGMELE SCOLASTICE¹

de
Eugen TĂNASE

Scrierea este transpunerea sunetelor vorbirii (foneme) în semne grafice (litere). O scriere este considerată cu atât mai eficientă cu cât semnele ei reprezintă mai fidel sunetele ce formează cuvintele. Ideală e scrierea care se conformează principiului: **un sunet – un** (singur) **semn**, cf. rom. **om**, ital. **ombra**, span. **obra**. Dar aceasta nu se întâmplă mereu și peste tot, v. franc. **opéra**, **aube**, **eau**, în ultimele două cuvinte semnul (litera) **o** fiind chiar absent(ă).

Se profilează, astfel, de-a lungul vremii, alături de codul oral reprezentând rostirea, unul scris, în care sunetul este redat printr-un semn. Acesta se îndepărtează nu numai o dată de cel pe care pretinde a-l reprezenta (grafic), datorită faptului că rostirea se modifică treptat de-a lungul generațiilor, în timp ce scrierea rămâne pe loc, reproducând până la urmă forme învechite de rostire (caz tipic, franceza).

Din acest punct de vedere se disting în principal:

1. ortografia (“ansamblu de reguli care stabilesc scrierea corectă a unei limbi”) **etimologică**, ce redă forme apropiate de cele originale (în cazul limbilor romanice, din latină), precum în franc. **enfant** (lat. **infantem**) astăzi rostit / ăfă /, **août** (lat. **augustum**) azi pronunțat / u(t) /.

2. opusă precedentei ortografii e cea **fonetică**, în care cuvintele sunt scrise cum se rostesc, se rostesc cum se scriu. Așa e ortografia spaniolă, cf. **casa**, **madre**, **libro**, cea italiană, în general, v. **porta**, **corte**, **giardino** și cea română, nu fără excepții: **casă**, **curte**, **bărbat** (dar **el este** pentru **iel ieste**, **observ** pentru **opserv** etc.).

Atât ortografia etimologică, cât și cea fonetică sunt și morfologice. Școala, cu analizele ei gramaticale, a stabilit zece “părți de vorbire”: substantivul, verbul, adjectivul, adverbul, pronumele, numeralul etc. și cere elevilor ei să le despartă în scris printr-un gol, fapt **relativ** observat de textele mai vechi, cum o arată Scrisoarea lui Neacșu de la 1521, pentru limba română: ... **cumăuauazit de boeari cesuntu megiiăș și de**

¹ *Scolastic*, în accepțiunea “mod de gândire și de activitate intelectuală bazat pe cunoștințe formale, rupte de practică și mânuite în mod pedant” (dic.).

generemiu Negre cumuiaudat împăratul slobozieluMahametbeg, sau Jurămintele de la Strasbourg, pentru franceză:

Pro deo amur... dist di en auant inquantdeos savir et podir medunat sisalvaraieo cist meonfradre Karlo ...

De altfel, chiar azi, în vorbire, cuvintele se grupează în unități semantice pe care scrierea morfologică le dislocă: **elevul bun face cinstele părinților lui**, devenind în scris: **elevul bun face cinstele părinților lui**. Dar nu numai “frază”, ci, uneori, chiar silaba este dislocată de ortografia morfologică. Aceasta, **pentru a repara dauna**, folosește semnele ortografice și cu deosebire cratima, care, pe de o parte, desparte cuvintele (în vederea analizei lor), pe de alta le reunește (așa cum ele apar în pronunțare) – operația într-un sens și în celălalt **interesând exclusiv școala**, și corespunzând în mod perfect definiției școlasticului (v. nota nr. 1). Or, numita operație se mai justifică în vreun fel **în afara școlii**? Nu complică ea inutil comunicarea (scrisă) – necontribuind cu absolut nimic la efectuarea ei, încărcând-o doar cu zorzoane ieftine?

Într-adevăr, scriind băcanului: **Dă-i, te rog, celui ce-ți aduce acest bilet două kg de orez, două de făină, unul de ...** eu îi comunic două mesaje: unul de conținut – rugămintea mea de ... și al doilea, gramatical: și nu uita că **dă** este verb la imperativ, persoana a doua singular, **i** pronume personal conjunct de persoana a treia singular, în dativ; apoi **ce**, pronume demonstrativ, **ți**, pronume personal tot de persoana a doua, singular în dativ. Or, dau toate aceste informații gramaticale o precizie mai mare comunicării mele? Sunt ele de natură să-l facă pe băcan să primească mesajul meu cu mai multă bunăvoință, sau, dimpotrivă, ele sunt de natură să-i aducă aminte de insipidele analize gramaticale din școală, într-un an fiind pe punctul de a rămâne corigent din cauza lor.

Așadar, apostroful, cratima, folositoare **la ceva** în școală, dar nici chiar acolo absolut indispensabile (se poate face analiza gramaticală chiar în lipsa lor, cum e cazul unui cuvânt precum **câine/le**), devin absolut inutile dincolo de zidurile numitei instituții.

Astfel, multe din scrierile unor limbi le ignoră cu totul, fără a le simți lipsa cătuși de puțin.

Să pornim chiar de la limba latină, care stă la baza limbilor romanice, inclusiv a limbii noastre. Ea are o mulțime de sintagme formate din două sau trei (patru chiar) categorii gramaticale, pe care nu simte nevoia să le separe în scris prin vreun semn ortografic. Și-mi vine în minte începutul lui Quousque (până unde, când) **tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Quamdiu (cât timp) etiam iste furor tuus eludet nos?** – cele două adverbe fiind formate din **quo** și **usque** pe de o parte, din **quam** și **diu** pe de alta. Și asemenea sintagme sunt cu zecile în limba latină; cf. și: **quasdam, quisquam, nequidquam** (nequid quam), **quaecumque, quemadmodum,**

quomodocumque (que modo cum que), **quodammodo**; **quanto opere** are și varianta **quantopere** – pe care cei de azi ar fi scris-o cu apostrof; la fel **quasdringentarius** față de **quasdringenarius** etc. etc.

Care e situația în limbile romanice?

În textele (foarte) vechi franceze manuscrise lipsesc atât apostroful, cât și cratima, care apar însă în textele moderne. Un sondaj operat într-un text din veacul trecut: A. Daudet, **Lettres de Mon Moulin**- Installation (4 pagini) dă 37 de întrebunițări ale apostrofului, cu prepoziția **de**: **d’abord**, cu conjuncția **que**: **qu’un**, cu pronumele personal: **j’espère**, **il m’a regardé**, cu articolul **l’**: **l’air**, cu demonstrativul neutru **c’**: **c’est**, cu negația **ne**: **n’importe** ș.a. – și doar patru cazuri de folosire a cratimei: **plate-forme**, **basse-cour**, **là-haut**, **comment voulez-vous ?...**

Investigăm tot atâtea pagini dintr-o operă din secolul nostru: M. Pagnol, **La gloire de mon père – Avant-propos**. Situația e puțin diferită de cea a operei din secolul trecut: 20 de cazuri de întrebunițări ale apostrofului, cu un total de 34 apariții, cu aceleași categorii gramaticale ca la Daudet, cu 7 **qu’il**, 4 **n’est**, câte 3 **c’est** și 4 **d’** și un **aujourd’hui** în plus. Cratima? trei cazuri cu 5 întrebunițări: **lui-même**, (2 ori) **peut-être** (2 întreb.) și **par-dessus**.

Și italiana face uz de apostrof, dar mult mai rareori decât franceza. Citim în **Gramatica limbii italiene pentru români** a lui dr. C. Perussi² la capitolul *Apostrof*: “cuvântul apostrofat se citește împreună cu cel ce urmează, ca și când ar fi un singur cuvânt. Ex. **l’uomo**, **quest’anno** etc.

Apostroful nu poate fi însă întrebunițat oricând. De asemeni, întrebunițarea lui e uneori facultativă, iar alteori absolut necesară”.

“Se apostrofează totdeauna articolele **una**, **lo** și **la** în fața vocalelor. Ex. **un’isola**, **l’onore**, **l’aria**, **l’ora** etc. ”.

Articolul **gli** se poate apostrofa numai înaintea vocalei **i**. Ex. **gl’inglesi** sau **gli inglesi**; la fel **gli** pronume: **gl’indirizai** sau **gli indirizai**.

Prepoziția **di** se apostrofează de regulă înaintea vocalelor și, aproape întotdeauna, înaintea lui **i**. Ex. **d’amore**, **d’oggi**, **d’Italia** etc.

Articolul **le** se întrebunițează rar cu apostrof: numai în poezie se apostrofează mai des. Ex. **le armi del duca** (proză), **canto l’armi** (poezie).

Cuvântul **ci** (pronume, adverb) poate fi apostrofat când urmează un **i** sau un **e**. Ex. **c’invitò**, **c’era** etc.

Pronumele **mi**, **ti**, **si**, **vi**, **ne**, **lo**, **la** se pot apostrofa înaintea vocalelor. Ex. **mi ama** – **m’ama**, **si innalza** – **s’innalza**, **lo amo** – **l’amo**.

² București, Scrisul Modern, ed. a treia.

În uzul curent unii scriitori întrebuițează mai des apostroful, alții mai rar.

(Să se observe în diferitele cazuri precizările: **poate fi ...**, **se poate apostrofa numai**, **de regulă**, **se întrebuițează rar**, **se poate apostrofa ...**, ceea ce arată labilitatea poziției acestui semn ortografic).

Cât privește cratima, gramatica nu spune nimic despre ea, întrucât aceasta e lipsită de obiect în italiană. Așa, cuvintele monosilabice, lipsite de obicei de accent, se atașează la plurisilabicele la care se referă și care le precedă. Spre a avea o idee despre acestea, am făcut un sondaj în niște texte cu mult dialog: **Umore in italiano**³. Iată un număr de situații întâlnite acolo (le dăm cu contextul lor cu tot):

Il signore sta legendo un libro e a un tratto quello gli cade.
Domnul citește o carte și deodată aceea îi cade.

La signora, **porgendogli** il libro dice ... (p. 10).
Doamna, **întinzându-i** cartea zice ...

Un uomo viene arrestato, è invitato a **spogliarsi** per fare la doccia (p. 12).
Un om e arestat, e invitat **să se dezbrace** pentru a face dușul.

Ouest'anno vado a Ginevra. – Allora posso **raccomandarti** un buon albergo (p. 14).
În acest an merg la Geneva. – Atunci pot **săți recomand** un bun hotel ...

Dimmi un po' (!): c'è (!) qualche volta il sole în questo vostro paese?
Spunemi numai: e vreodată soare în localitatea asta a voastră?

-Veramente, non saprei **dirglielo**, signore. Ho solo sedici anni (p.17).
Zău că n-aș putea **săvospun**, domnule. Eu am numai șaisprezece ani.

- Non so se tua moglie è bella o brutta. Se è bella, non **dirglielo**.
Nu știu dacă soția ta e frumoasă ori urâtă. Dacă e frumoasă, **sănuispui**.

Dille in vece /.../ Se /.../ fosse brutta, allora devi **dirle** a tutto spiano:
Spuneci în schimb ... Dacă /.../ e urâtă, atunci trebuie **săi** spui mereu:

Oh, come sei bella! (p. 17).
Oh, ce frumoasă ești!

- Lei ha avuto fortuna! Se /la macchina/ non **gliela** avessero rubata
Dumneata ai avut noroc. Dacă /mașina/ nu **ar fi furato**
lei avrei fatto una contravvenzione ... (p. 21).
ai fi făcut o contravenție.

³ București, Ed. Științifică, 1967.

... il dannaro, è l'unico ricordo **lasciatomi** da mio padre (24).
bani, e singura amintire **lăsatămie** de tatăl meu.

“Permesso verbale” – Ma mi ha dato lui stesso il permesso verbale! –
Mostratemelo ... (p.27).

Permis verbal – Dar mi-a dat el însuși permisul verbal! **Arătațimil**. ...

Ancora al ristorante – **Portatemi**, dice il signore, **portatemi** degli di
ortografia.

Tot la restaurant – **Aducețimi**, zice domnul, **aducețimi** greșeli de
ortografie.

/.../ - Ma non ne abbiamo. – E perché li mettete sulla carta?

/.../ - Dar nu avem. – Și de ce le puneți (atunci) pe listă?

- Cameriere, questa birra è ignoble. **Datemi** in cambio un vermouthe (p. 31).
Ospătar, berea asta e proastă. **Dațimi** în loc un vermut.

- Ma si depongo il mio denaro, quando potrò **ritirarlo** ?

Dar dacă îmi depun banii, când voi putea **săi** retrag ?

-**Versandolo** oggi, può **ritirarlo** anche domani, con un preaviso di quindici
giorni (p. 35).

Depunândui azi, îi puteți retrage și mâine, cu un preaviz de cincisprezece
zile.

- Più sole ? - Ma **figuratevi** che n'e ... perfino all'ombra (40).

Mai mult soare? Da' **închipuițivă** că este până și la umbră.

- ... il colmo per un pugile ? **Contarsi** i capelli senza **togliersi** i guantoni
(p. 43).

Culmea pentru un boxeur? **Săși** numere firele de păr din cap fără **săși**
scoată mânușile.

Ortografia spaniolă nu folosește nici apostroful, nici cratima, o situație
ideală. Și aici cuvintele de o silabă se atașează la cele cu un corp mai plin.
Am făcut și pentru ea niște sondaje, și anume, în A. de Trueba, **Cuentos**
Populares⁴.

Dăm și în acest caz o seamă de propoziții pentru documentare și
obișnuire a ochiului cu formele fără apostrof:

⁴ Ed. Privat - Didier

- **Impongase** usted la obligación de salir todas las dias (p. 35).
Impuneți dumneata obligația de a ieși în toate zilele ...

- Ya sabe usted que deseo **servirle** (p. 35).
 Știi bine dta că vreau **săteservesc** ...

- ... no he podido **proporcionarle** una ocupacion en que gañe ... (37).
 ...nu am putut **săigăsesc** o ocupație în care să câștige ...

- He desembolsado algunos miles de reales **suscribiendole** en la sociedad (p. 37).
 Am cheltuit câteva mii de reali **înscriindul** în societate.

Es preciso que haga usted un sacrificio por mi /.../ **valiendose** de sus buenas relaciones (p. 38).
 Trebuie să faci dta un sacrificiu pentru mine **folosindute** de bunele dtale relații.

Impongase usted la obligación de dar un paseito todas las mañanas (p. 38-39).
Impuneți dta obligația de a face o plimbare în toate diminețile.

Todo menos **imponerme** obligaciones (p. 39).
 Orice afară de **amiimpune** obligații ...

- ... hombre, **sientate** (p. 39)
 - ...omule, **așeazăte**.

... ese trabajo no merece recompensa ninguna ... – Yo quiero **dartela** (p. 40).
 ...treaba asta nu merită nici o recompensă. – Eu vreau **să țio dau**.

Perico obedece temblando /.../ **proponiendose** no volver a ... (p. 41).
 Perico se supune tremurând - **propunânduși** să nu se mai întoarcă...

Si /.../ el marques se contente con **echarle** una reprimenda (p. 41).
 Dacă /.../ marchizul se mulțumește cu **aiadresa** o dojană ...

- Descuide Vuecencia, y **perdoneme** una falta /.../ imperdonable (p. 42).
 Nu vă îngrijorați și **iertatiți** o greșeală de neiertat.

... las mujeres no lloran **a verlos** partir (p. 49).
 ...femeile nu plâng **văzându** plecând.

Los euskaldunac eligen un caudillo que esté siempre dispuesto a **conducirlos** al combate (p. 53).

Bascii aleg un căpitan care să fie oricând gata **aiconduce** la luptă.

- **!Dadme** la cota y la lanza! (p. 56).

Dațimi zalele și lancea!

Lekobilde empuña la lanza y su brazo se niega a **sostenerla** (p. 56).

Lekobilde apucă lancea, și brațul lui nu vrea **soțină**.

- Principe de Erin, exclama el anciano **dirigiendose** al hijo de Morna (p. 56).

Principe de Erin, exclamă bătrânul **îndreptându-se** spre fiul Mornei.

-**Dirigios** à la iglesia parroquial del valle de ... (p. 59).

Îndreptațivă către biserica parohială din valea ...

Care e, în sfârșit, situația în limba română ? Să privim și aici lucrurile prin unghiul istoric.

Întâia scriere românească datează, cum se știe, din 1521: e vorba de Scrisoarea lui Neacșu.

În textul transcris din cirilică în latină nu apare apostroful deloc. Dar găsim acolo în două rânduri cratima **genere-miu** și un enigmatic **pre i-oi va fi vorba**. “Actualizarea transcrierii în alfabetul latin cu aplicarea regulilor ortografiei de azi e neștiințifică și procedeul discreditează operația”. În același text scapă “vigilenței” transcriitorului două situații: **său dus** și **său prinsu**. Consultând și următoarele texte vechi constatăm lipsa atât a apostrofului, cât și a cratimei. N-am ști să spunem exact când s-au introdus ele în ortografia românească.

Elementa Linguae daco-romanae a lui Klein-Șincai (1780 și 1800) vorbește despre folosirea apostrofului în termenii: “Apostrophe in Lingua Daco-Romana necessario fieri non debet, idcirco parce et caute illa utendum, ne sensus aut penitus immutetur, aut reddatus dubius vel obscurus”; și “Verum Apostrophe, demptis Syllabicus **me, se**, quae melius apostrophantur, tantum elegantiae ergo sit”.

Nimic însă despre cratimă, ca și când aceasta nici n-ar exista. Citim acolo: **mai prandi va cineva la ...? arată ne, anche mi au plăcut, dați ne de beut, scolla te, n’audi quum tona ?** etc., și: **placați** a sedere, Domnul meu **înclinându-se** te sal’ută, **luațivă** locuri, **uităte** la horar, hodignesc în pace si **nuti** uita **ane** scula ...; **nai** si remani sanatos, **nuti** poruncesc, **placați ami** poruncire, **rogute** unde siede, **dute** numai ...

Așadar, Klein –Șincai la unison cu italienii și spaniolii (și pentru ce milităm noi)!

Apostroful, care la sfârșitul veacului XVIII-lea cunoștea o epocă de glorie, avea să primească un secol și jumătate mai târziu lovitura de grație prin reforma ortografiei (din 1953), când va fi eliminat din scriere, locul lui luându-l cratima: **n'am**, devenind **n-am**, **într'o** – **într-o**.

Astăzi, cratima prezintă în economia ortografiei române o dezvoltare ca în nici o altă limbă romanică. Iată principalele situații când se face uz de ea:

1. la pronumele personale conjuncte:

- în dativ (singular și plural): **mi**, **ți**, **i** – **ne-ni**, **vă-vi**, **le-li**: **spune-mi**, **ia-ți**, **dându-ne**, **părându-ni-se**, **dați-vă seama**, **luați-vi-l**, **ia-le** și **lor jucării** ...

- în acuzativ (singular și plural) **mă**, **m-**, **te**, **l-**, **-o**; **ne**, **vă**, **-i**, **-le**, **se**: **ascultă-mă**, **m-am dus**, **așteaptă-te la ...**, **lasă-l**, **dă-o**, **primește-ne**, **spălați-vă**, **priviți-i**, **-le**, **spălându-se**.

Se știe ce probleme pun școlarii toate aceste grafii – și nu numai lor – care-i obligă la o bună cunoaștere a gramaticii pronumelui personal.

(vă amintiți de: **mi-ți-i**, **me-te-îl-o**,

me-te-îl-o, **ne-ve-i-le**, care-l băgau în boală pe Trăsnea lui Creangă?)

2. și verbul **a fi** la prezentul indicativ, formele conjuncte **i** și **s** simt nevoia să se sprijine pe cuvântul precedent: **nu credeam că-i așa târziu**; **băieții nu-s acasă acum**.

3. la fel, prepozițiile **de**, **pe** când precedă: **de-atunci**, **pe-aici**; prepoziția **în**, după verb, își pierde vocala și rămâne **-n**, care se alipește de cuvântul precedent: **lasă-mă-n pace** !

4. negația **nu/n** se unește cu cuvântul următor: **nu-l văd**, **n-am știut**;

5. o situație identică întâlnim în cazul conjuncțiilor **și**, **că**, **să**: **și-acum** ..., **zice c-ar veni**, **lasă-mă s-o văd** etc. (și acestea nu-s toate cazurile, v. și **într-o**, **dup-aceea**, **pasă-mi-te**, diverse cuvinte compuse (dar nu toate) etc. etc. (v. DOOM -ul).

Nu, nu, “știința” folosirii cratimei nu-i deloc o glumă cum vor unii să se creadă; ea pune multe și serioase probleme.

Această ortografie școlară a fost declarată oficială și cei a căror profesie implică și scrisul sunt ținuti s-o observe și ei ca și școlarii. Și întocmai ca și aceștia, nu rar cad și ei în greșală. Astfel, în procesul verbal al unui președinte de tribunal, am citit de două ori grafia **sau dat**. Chiar o directoare din Ministerul Învățământului ne scria **vam publicat** și dv. o lucrare ...

Altfel, trebuie spus că nici ortografia școlaro-oficială nu e lipsită de ... greșeli. După ce hotărăște că diversele “părți de vorbire” trebuie despărțite în scris prin goluri sau cu ajutorul cratimei, ea scrie **câinele**, **codrul**, **cartea** într-un cuvânt, deși aceste sintagme sunt formate dintr-un substantiv și articolul hotărât – deci, două categorii gramatical distincte . Și totuși !

De altfel, tot greșit pretinde a se scrie **patruzeci, șaptezeci, optzeci** – într-un cuvânt, deși, și în acest caz, e vorba de două elemente gramaticale distincte: un numeral și un substantiv (v. franc. **quatre-vingts, quatre-vingt-treize** !). (Dacă, însă, am aplica principiul conform căruia se folosește cratima și am scrie: **câine-le gându-l** – ca **rugându-l** etc., toți adversarii eliminării cratimei ar protesta, pentru simplul motiv că atari grafii ar șoca ochiul, respectiv deprinderea lui cu forma fără cratimă).

Dar, în afara persoanelor la care scrisul face parte din ocupația lor (elevii) sau din profesie (dascăli, magistrați etc.), el e folosit ocazional și de alte persoane, în corespondența lor particulară.

În tinerețe, noi am cerut unor adolescente (între 14 și 17 ani) de la o școală specială, să ne scrie poezii populare făcute de ele sau cunoscute de ele (majoritatea acestor eleve erau de la țară). Redăm mai jos câteva fragmente de la “autoare” diferite pentru a se vedea ortografia lor:

Gheorghită, reteazăți părul
Că miază mâncat suflețalul (!)
Gheorghită, măi Gheorghită mă

Eu părul nu loi tăia
De țiar seca inima
Gheorghită ...

Ochii mei sunt logodiți
Nui mai dau la alți voinici.

sau

Ajungă puiule ajungă
Deatâta mânie lungă
Căi un an și jumătate
De când porți mânia în spate
Căi un an și șase luni
De când mă porți cu minciuni
Cu minciuni și cu scrisori
Ș-acum puiule te-nsori.

și încă: niște versuri cu o ortografie mai ... cultă:

Pe cărarea din poiană
L-a fântâna dorului
Șade'n fiecare seară
Ionel cu Leana lui ...

De-ar ști luna s-ă vorbească
Mie multe me-ar vorbi
Me-ar spune că ce e dorul
L-a inimioara badii.

Pentru a treia oară ne întâlnim cu texte în limba română fără cratimă (după manuscrisele vechi și după **Elementa**...). Fără de acestea, un împătimit al cratimei ar fi în stare să trateze textele în versuri drept “acte de incultură” (la fel, nu-i așa, cum sunt și ortografiile limbilor: latină, italiană, spaniolă !).

În fapt, ne aflăm în fața a două sisteme grafice: unul în care predomină scolasticul cu un semn ortografic a cărui corectă însușire pune multe probleme și a cărui valoare în procesul comunicării scrise este nulă, ba o mai și complică; și altul **fonetic**, ce nu ridică probleme nici scrierii, nici comunicării.

Și e foarte probabil că o persoană neutră, obiectivă, străină, pusă în fața celor două sisteme, ar opta pentru cel de-al doilea, pentru care milităm și noi de altfel.

Așadar, înainte spre mileniul III, cu ortografia românească fără cratimă !